CZU: 323.281:616.89(478) **DOI:** https://doi.org/10.5281/zenodo.7350446

REPREZENTĂRI ALE DESCENDENȚILOR ASUPRA MEMORIEI TRAUMATICE A DEPORTĂRILOR DIN RSSM

Zinaida BOLEA
Republica Moldova

Problematica analizată în lucrare se referă la specificul transmiterii inter- și transgenerațională a memoriei traumatice a deportărilor din RSSM, în special la reprezentările descendenților din a doua generație asupra narațiunii predecesorilor. În aspect teoretico-conceptual, referințele centrale reprezintă perspectiva psihanalitică asupra traumei istorice și asupra fenomenului transmiterii psihice a memoriei traumatice. În aspect empiric, sunt prezentate rezultatele unui demers de cercetare calitativă, prin care sunt identificate și analizate dimensiunile centrale ale comunicării intergenerațională privind experiența deportărilor din RSSM. Studiul a implicat 30 de interviuri aprofundate semistructurate cu descendenți din a doua generație a persoanelor deportate, în prelucrarea datelor fiind utilizată analiză de conținut calitativă. Rezultatele cercetării evidențiază modul în care se construiește narațiunea asupra deportărilor de la o generație la alta, dinamica acestei narațiuni, percepția memoriei deportărilor de către generațiile următoare și semnificațiile atribuite acestei transmisii de către descendenții persoanelor deportate.

Cuvinte-cheie: deportări, memorie traumatică, transmitere inter- și transgenerațională, doliu.

REPRESENTATIONS OF THE DESCENDANTS ON THE TRAUMATIC MEMORY OF THE DEPORTATIONS IN THE MSSR

The issues considered in the paper concern the specifics of inter- and transgenerational transmission of the traumatic memory of the deportations in the MSSR, in particular the representations of second-generation descendants on the narrative of their predecessors. In the theoretical-conceptual aspect, the central references are the psychoanalytic perspectives on historical trauma and on the phenomenon of psychic transmission of traumatic memory. On the empirical side, the results of a qualitative research approach are presented, through which the central dimensions of intergenerational communication about the experience of the deportations in the MSSR are identified and analyzed. The study involved 30 semi-structured in-depth interviews with second-generation descendants of deportees, and qualitative content analysis was used to analyse the data. The research results outline how the narrative of deportations is constructed from one generation to the next, the dynamics of this narrative, the perception of the memory of deportations by subsequent generations, and the meanings assigned to this transmission by the descendants of deportees.

Keywords*: deportations, traumatic memory, inter- and transgenerational transmission, mourning.*

Introducere

Începând cu a doua jumătate a secolului XX, subiectul traumei istorice antropogene a devenit unul central în științele socio-umane. Acest fapt a fost acompaniat de căutarea unei metodologii de cercetare a traumei istorice. În acest sens, cercetările au presupus polemici importante privind reperele nosologice ale traumei istorice – cum poate fi aceasta identificată, consemnată și diagnosticată. Fiind gândită de către psihanaliști în termenii unui eșec al reprezentării, trauma istorică, la fel ca și trauma psihică în accepțiunea sa generală, este cercetată în termenii efortului și capacității de creare a unor reprezentări asupra experienței traumatice, acest proces de creare a reprezentărilor fiind parte importantă a travaliului doliului, implicit a procesului de cunoaștere [1, 2].

Crearea reprezentărilor asupra traumei implică și dimensiunea cominicării inter- și transgenerațională. Dintr-o perspectivă a dualității psihice conștient-inconștient, delimitarea dintre intergenerațional și transgenerațional presupune că ceea ce este transmis în mod conștient intră în categoria transmiterii intergenerațională, dimensiunea transgenerațională preluând ceea ce este păstrat secret, neformulat manifest, neelaborat [3]. În acest sens, cercetarea noastră se referă la dimensiunea intergenerațională a comunicării, dar cu o deschidere privind identificarea subiectelor traumatice, de regulă rămase tabuizate și secretizate, care pot apărea în comunicarea dintre generații.

Atunci când ne referim la cominicarea dintre generații pe subiectul traumei istorice, este important să luăm în considerare ceea ce psihanaliștii numesc peroadă de latență – aceasta urmează întotdeauna unei traume istorice antropogene, ca și consecință a faptului că ceea ce s-a întâmplat este dificil de mentalizat și de reprezentat [4]. În aceeași logică de idei, istoricul Alexander Etkind descrie o dinamică a trăirii transgenerațională a traumei istorice, referindu-se, în mod special, la represiile din perioada stalinistă și la specificul culturii postsovietice: „generația terorei are înmormântările în masă, prima generație de după catastrofă are trauma, iar a doua generație și următoarele au doliul" [5]. Din perspectivă psihanalitică, doliul este interesat de cunoaștere, presupune dorința de a fi în contact conștient cu experiența traumatică, cu ceea ce a fost pierdut, implicând, în același timp, interogații și problematizări asupra materialului analizat. Psihanalistul american Dore Laub menționează că trauma împietează cunoașterea, iar vindecarea presupune revenirea capacității de cunoaștere, în acest proces fiind implicate și generațiile ulterioare [6].

Deportările din RSSM au un destin specific în sensul creării unei narațiuni despre traumatism și a comunicării între generații, avându-se în vedere condițiile social-ideologice ce au urmat deportărilor – aflarea în continuare a

populației deportate în spațiul ideologic sovietic, acest fapt împietând trecerea la etapa verbalizării și a elaborării în cadrul comunității, dar și în cadrul familial. Astfel, reperarea reprezentărilor asupra fenomenului deportărilor, inclusiv la generațiile ulterioare traumatismului, reprezintă un deziderat important pentru comunitatea științifică.

Aspecte metodologice

Pentru identificarea reprezentărilor descendenților asupra memoriei traumatice a deportărilor din RSSM, au fost realizate 30 de interviuri aprofundate cu descendenți ai deportaților – nepoți ai persoanelor deportate. Persoanele implicate în interviuri au vârsta între 26 și 45 de ani, sunt persoane cu studii superioare, implicate în activitate profesională, căsătorite sau într-o relație.

Metodologia cercetării a presupus intervievarea descendenților fără o pregătire preliminară. Această logică epistemologică, de sorginte psihanalitică, permite accesul la materialul factual, emoțional, imaginativ-fantasmatic, așa cum acesta s-a transmis și s-a construit în istoria relațională a intervievatului.

Interviurile au fost realizate în baza unui ghid de interviu, care a inclus întrebări referitoare la următoarele aspecte ce țin de cadrul comunicării dintre generații la subiectul deportărilor: 1) modalitatea în care s-a întâmplat în cadrul familial verbalizarea istoriei deportărilor; 2) tematicile centrale identificate în discursul predecesorului; 3) reprezentarea descendentului asupra stării afective a povestitorului; 4) trăirile descendentului în timpul acestor narațiuni; 5) ipotezele, elaborările, reprezentările descendentului asupra materialului narat; 6) dinamica reprezentării asupra narațiunii predecesorilor în mintea descendentului – cum s-a schimbat aceasta în timp.

Pentru analiza datelor obținute în baza interviurilor aprofundate semistructurate a fost utilizată analiza de conținut calitativă (Agabrian, 2004) [7]. Analiza de conținut calitativă a implicat următoarele proceduri: 1) codarea textului; 2) elaborarea categoriilor; 3) elaborarea paradigmei de interpretare a fenomenului studiat.

Rezultate

Tipuri de transmitere a istoriei deportărilor

Analizând felul în care descriu respondenții narațiunea predecesorilor despre deportări, diferențiam trei tipuri de transmitere a istoriei deportărilor:

Transmiterea emoțională a traumatismului. Unii dintre descendenții intervievați susțin că narațiunea bunicilor despre deportări era una impregnată prioritar de emoții: „bunica întotdeauna plângea, atunci când povestea"; „bunicii erau emoționați, cred că aveau nevoie să se descarce de emoțiile acelea". Respondenții descriu dezvăluirile bunicilor mai degrabă ca „momente de evacuare", în care avea loc povestirea repetitivă a evenimentelor, într-o

manieră încărcată de afecte, însoțite de plâns și bocete, descendentul neavând posibilitatea obținerii unei reprezentări suficiente despre evenimentele invocate.

Transmiterea convingerilor categorice. Alt tip de transmitere a istoriei deportărilor implică un discurs în care nu se regăsesc emoții, dar predecesorii prezintă nepoților o perspectivă cognitivă și atitudinală rigidă asupra lumii și asupra relațiilor umane. Descendenților li se transmit convingeri categorice despre oameni și realitate, în care predomină atitudini persecutorii: „spațiul din afara casei este periculos", „oamenii sunt răi", „oamenii sunt invidioși și trădători", „poți avea încredere doar în familia ta".

Transmiterea mentalizată a istoriei deportărilor. Altă formă de relatare a experienței deportărilor este cea care presupune o perspectivă critică, elaborativă din partea predecesorilor. Deși povestesc despre evenimente traumatice, în acest caz predecesorii relativizează lucrurile, transmit mai puține generalizări, vorbesc despre reziliență, transmit mesaje pozitive despre relațiile umane, despre rolul unor persoane concrete în supraviețuirea familiei.

Semnificații atribuite transmiterii istoriei deportărilor de către descendenți

Fiind întrebați despre semnificațiile pe care le atribuie comunicării cu predecesorii asupra experienței deportărilor, respondenții invocă următoarele aspecte:

Nevoia bunicilor de a vorbi despre deportare și de a fi ascultați. Nepoții susțin că interpretau anumite comportamente ale bunicilor în termenii necesității acestora de a vorbi despre deportări: „...bunica vedea că-i bătrână și durerea asta pe care o avea în suflet vroia s-o scoată, s-o spună, iar noi, nepoții, eram cei mai buni ascultători"; „Bunicul la toate întâlnirile de familie ajungea să vorbească despre asta. Întotdeauna era emoționat atunci când povestea".

Mandatarea nepoților. Unii dintre intervievați susțin că s-au perceput pe sine ca o persoană care trebuie să înțeleagă trauma predecesorilor, să facă ceva în legătură cu asta, deși sunt conștienți că nu li s-a solicitat acest lucru în discursul manifest al comunicării: „Simțeam furie și nedreptate în legătură cu ceea ce-mi povestea bunicul. Cred că acesta a fost un motiv, neînțeles de mine atunci, care m-a determinat să urmez Facultatea de Drept".

Funcția terapeutică a comunicării dintre generații. Altă semnificație atribuită de către respondenți comunicării pe subiectul deportărilor este cea referitoare la funcția psihoterapeutică pe care nepoții consideră că au realizat-o în momentele de dezvăluire ale bunicilor. Momentele repetitive în care bunicii vorbeau despre deportări sunt percepute de către descendenți, acum, printr-o analiză retrospectivă, ca un proces de terapie, aceștia referindu-se la verbalizarea experienței, descărcarea afectelor și poziția lor de ascultători.

Dezidealizarea predecesorilor

În interviurile realizate cu nepoții identificăm diminuarea tendinței de idealizare a bunicilor deportați, prefigurându-se mai degrabă efortul descendenților de a și-i reprezenta într-o formă integră – atât cu trăsături positive, cât și negative, anunțând dorința de a-și elabora propria reprezentare asupra protagoniștilor: „Eu cred că în cazul istoriilor povestite de bunica mea era deja o anumită dramaturgie. Nu zic, evident ei au trecut prin chinuri insuportabile. Dar, cred că întotdeauna există un fel de eroificare a personajelor. De exemplu, felul în care povestește despre bunicul meu este foarte eroic, idealizat. Nu mi s-a spus nicodată nimic de rău despre bunicul deportat, pe care nu l-am cunoscut".

Tot în sensul dezidealizarii, constatăm că ceea ce diferențiază scenariul prezentat de nepoți de narațiunile persoanelor deportate sunt referințele la dezorganizarea psihică, socială, somatică a predecesorilor, în interviurile realizate cu nepoții fiind relatate situații de alcoolism, izolare, neadaptare socială și profesională: „Bunicul a revenit, dar nu s-a mai putut adapta. A plecat înapoi în Siberia. S-a alcoolizat". Unii respondenți relatează despre dezorganizarea personalității bunicilor, după revenirea din Siberia sau Kazahstan, această dezorganizare manifestându-se inclusiv prin violență în familie: „Bunicii mei au avut o viață foarte grea după revenirea din Siberia. De fapt, se transformase într-o familie socialmente vulnerabilă, așa am spune în ziua de azi. Nu s-au mai putut adapta. Nu le-au întors casa. Bunicul s-a înverșunat în supărarea lui și a început să bea. O bătea des pe bunica".

Cauza neadaptării, cel mai des invocată de urmașii intervievați, este rana narcisică, pe care bunicii lor n-au putut s-o depășească: „Orgoliul rănit al bunicului nu i-a permis să accepte situația că el a avut totul și a pierdut totul. Nu putea să privească fără emoții gospodăria, casa lui, în care locuia altcineva".

De asemenea, nepoții formulează presupoziții privind relația dintre deportări și anumite realități psihice construite ulterior în familia lor, precum legătura dintre trauma deportărilor și anxietatea membrilor familiei, asteptarea catastrofică a acestora, atitudinea neîncrezătoare față de oameni și izolarea socială a unor membri ai familiei: „Bunica întotdeauna ne spunea că oamenii sunt periculoși, că lumea este periculoasă și cred că asta are legătură cu faptul că tata a încercat toată viața să rămână în umbră, să nu iasă în evidență".

Interogații asupra narațiunii bunicilor și războiul din Ucraina

Problematica traumelor istorice antropogene de tipul deportărilor implică întotdeauna subiecte tabuizate, de regulă acoperite de tăcere în interviurile cu supraviețuitorii [8]. Analiza de conținut a interviurilor realizate cu descendenții relevă disponibilitatea acestora de a reflecta asupra acestei categorii de subiecte.

În acest sens, vom menționa că 1/3 dintre interviurile realizate cu

descendenții au avut loc în perioada februarie-mai 2022, iar asocierile unor respondenți au implicat referințe directe la războiul din Ucraina, nepoții aducând în discuție întrebări pe care și le-au adresat cu referire la ceea ce au povestit și n-au povestit bunicii lor: „Acum, când văd ce se întâmplă în Ucraina, atrocitățile, violurile de acolo…. mă întreb dacă mi-au povestit totul bunicii. Cu siguranță, nu au povestit totul. Și nu cred că aș fi îndrăznit să întreb".

Concluzii

Pornind de la premisa unei elaborări continue a materialului psihic traumtaic transmis între generații, am fost interesați de ipotezele pe care le formulează descendenții asupra celor relatate de către predecesori în privința deportărilor din RSSM. Interviurile realizate cu descendenții din a doua generație scot în evidență informații importante despre comunicarea între generații pe subiectul deportărilor, despre felul în care descendenții își creează o reprezentare proprie despre deportări și felul în care participă în abordarea acestui traumatism.

Descendenții persoanelor deportate relatează despre narațiuni diferențiate ale predecesorilor, pe care le-amnominalizat ca fiind transmitere emoțională, transmitere categorică și transmitere mentalizată, descendenții anunțându-și capacitatea de a reflecta asupra acestor discursuri și asupra diferențelor dintre discursuri.

În ce privește latența mesajelor în comunicare, descendenții susțin că au perceput nevoia și dorința bunicilor de a vorbi despre deportări, percepându-i pe aceștia ca fiind în căutarea unui spațiu de comunicare. La fel, în aceeași dimensiune a mesajelor latente, nepoții relatează despre sentimentul de a fi mandatați cu anumite responsabilități legate de istoria deportărilor. Alt rol important invocat de către descendenți este cel psihoterapeutic, care implică poziția de ascultător, dar și poziția terapeutică de mentalizare a evenimentului și de găsire a unor semnificații.

Analiza de conținut a interviurilor realizate cu descendenții relevă că descendenții din a doua generație sunt implicați într-un proces de abordare a traumatismului predecesorilor. Acest proces de abordare și cunoaștere a memoriei deportărilor implică formularea ipotezelor asupra istoriei factuale, asupra trăirilor subiective ale predecesorilor, dar și asupra transformărilor acestei memorii în mentalul familial. Nepoții intervievați sunt dispuși să abordeze subiecte sensibile și intangibile pentru generațiile anterioare, cum ar fi idealizarea bunicilor deportați sau ascunderea unor experiențe traumatice considerate rușinoase. În același timp, nepoții nu diminuează traumatismele predecesorilor. Din contra, sunt dispuși să le abordeze în profunzime și să înainteze ipoteze axate pe realități traumatice neanunțate de predecesori, dar formulate ipotetic, fantasmate de către descendenți, unele dintre aceste

interogații ale respondenților fiind actualizate de evenimente traumatice colective actuale.

Referințe:

1. LAUB, D. & AUERHAHN, N.C. Knowing and not knowing massive psychic trauma: Forms of traumatic memory. In: *The International Journal of Psychoanalysis*, 1993, vol. 74, no.2, p.287-302.
2. КАРУТ, К. Травма, время и история. В: Ушакин С., Трубина Е. *Травма: пункты:Сборник статей*. Москва: Новое литературное обозрение, 2009. ISBN 978-5-86793-722-5
3. TISSERON, S. *Secretele de familie*. București: Philobia, 2014. ISBN 978-606-8560-02-1
4. WEIL, E. Traces psychiques, mémoires cryptées et catastrophes historiques. In: *Revue Française de Psychanalyse*, 2016, nr.2, p.488-500, ISBN 978-2-13-073432-1
5. ETKIND, A. *Warped Mourning. Stories of the Undead in the Land of Unburied*. Stanford: University Press, 2013, ISBN 9780804773928.
6. LAUB, D. & AUERHAHN, N.C. *Op. cit.*
7. AGABRIAN, M. *Cercetarea calitativă a socialului*. Iași: Institutul European, 2004, ISBN973-611-284-5
8. COJOCARU, L.D. My Parents Were Dubbed Anemy of The People. Issues and Perspectives on Approaching Silence in Oral History Research. In: BUDEANCĂ, C., BATORY, D. *Histories (Un) Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*. Münster: LIT Verlag, 2018, p.326-340, ISBN 364390983.

Date despre autor:

Zinaida BOLEA, doctor în psihologie, conferențiar universitar, Departamentul Psihologie, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova

E-mail: zinaida.bolea@usm.md

ORCID: 0000-0002-9078-3058